

Õppimiseks soovib Locke kasutada hommikupoolset aega, mil vaim virge ja rõhutab, et distsipliini ja teadmisi tuleb õpetada maast-madalast (§34). Teadmisi erinevatest eluvaldkondadest tuleb õpetada õigel ajal, siis, kui laps/ noor suudab neist aru saada. On tähelepanuväärne, et ideed arusaamisega õppimisest toetasid juba mõlemad 17. sajandi suurt pedagoogi ja ka praegu on vaja tihti selgitada, mis just selline õpetamine/õppimine lubab omandada püsivaid ja hilisemas elus rakenduslikke teadmisi ja oskusi.

Üks teemasid, mille juurde Locke pidevalt tagasi pöördub, on karistus. Ta on väga kriitiline tollaste grammatikakoolide vastu, kus halva õppeedukuse ja korrarikumiste puhul kasutati karme karistusi (peksmine kepiga või piitsuga). Kui uskuda Eatoni erakooli kodulehel esitatud infot, jätkus seal füüsiline karistamine kuni 1984.aastani. Locke ei eita karistuste vajalikkust, kuid ütleb, et palju ja sageli karistatud lapses ei kasva vooluslikku inimest (§43). Ta peab vajalikuks normid varakult selgeks teha ja tekitada lapses vastumeelsus valesti käituda. Lihtsaks karistusvahendiks ei pea ta isegi vitsa soovitavaks (§47). Kui seda äärmuslikul juhul on vaja kasutada pahatahtlikkuse, julmuse, häbematus ja valetamise karistamiseks, siis vältida tuleb valu tekitamist, mis loob vaid orjalikku hirmu karistuse ees. Tähtsam on tekitada häbitunne, mis suunab last ise mõistma, mida ei sobi teha (§48). Kui laps häbeneb väärtetu, hakkab ta tegema õigemaid valikuid väärikaks käitumiseks.

Koos karistusega käsitleb Locke ka kiitumise ja tunnustamise teemasid. Nii mõõdutundetu karistamine kui kiitmine on võrdselt halvad ja valed kasvatusvahendid (§52). Kui mõnes olukorras isa karistab ja mõnes teises ema kallistab, ei tohi vanemate-poolne reaktsioon kaotada oma jõudu ja tähendust (§57). Lapsed on väga tundlikud kiituse suhtes ja Locke soovib erilist tähelepanu sellele, kuidas käituvad lastega teenijad. Sageli võivad nad lapsed ära hellitada või halbu kombeid õpetada- seega peab hoolega jälgima, et kõik inimesed majapidamises suhtuksid lapse tegemistesse ühtviisi kas kiitvalt või laivalt, olenevalt olukorrast. Teenijannad ja koduõpetajad peaksid tegelema ka kombe- ja tantsuõpetusega.

Õppimise käsitlemisel on Locke oluliseks pidanud mängu ja mänguasju, mis on abiks näiteks tähtede õppimisel ja arvutamisel. Ta hoiatab lapse mälu üle koormamise eest arusaamatute reeglite ja mõistega, millest laps veel aru ei saa (§64,66). Reeglid olgu lihtsad ja millekski konkreetset kasutatavad, samuti ei tasu ühe korraga palju õpetada ning kõike õpitut on vaja harjutada (§65). Lapsele on vaja selgitada, miks millegi teadmine/oskamine on elus vajalik.

Locke peab oluliseks seltskonda, milles laps viibib, soovib lapsega palju tegelda, mitte unustada, et teenrid ja igapäevane elu võivad õpetada labast keelekasutus, trikke jm võimalusi petmiseks ja mitte-härrasmehelikuks käitumiseks. Seltskonnal (loe: inimkeskkonnal) on suur mõju, sest lapsed imiteerivad igasuguseid eeskujusid, seega on vaja väärikaid eeskujusid. (§71).

Locke käsitleb õppimise meetodeid ehk viise sarnaselt Komensky'ga – mistahes õppimine ei tohi olla raske ja vastumeelne kohustus (§73). Võimekust tuleb edendada ja mõista, et see, kes ei armasta lugemist, kirjutamist ja muusikat, "kulutab ennast asjata". Õpetada tuleb siis, kui lapsel on "vaim selleks valmis" ning õpetamisel on vaja palju kannatlikkust (§76). Samas käsitletakse uuesti karistusi ning soovitatakse jätta väiksemad eksimused karistuseta, kuid kui karistada, siis proportsionaalselt tehtud "patuga" (§78). Öeldakse sedagi, et tütarlapse tuleb kasvatada teisiti ja karistusest ei pääse needki, kui halvasti käituvad.

Ka Locke soovib õpetada näidete abil (vt Komensky ja tänapäevalgi kasutatav näitlikustamine, §82). Sageli pole ladina ja kreeka keele õppimine edukas, aga prantsuse ja itaalia keele õppimisel on "vitsa millegipärast vähem vaja". Kui õppimine pole edukas, on põhjuseks kas liiga varane iga õppimiseks või valed õpetamise meetodid (§86). Karistust väärib vaid see, kes tahtlikult ei õpi ja „jätab raamatud unarusse“, mitte see, kellel pole võimeid. Iga isale on sõnakuulmatu poeg õnnetuseks. (§87) Karistuse viis tavaliselt täide keegi teenritest, isa ise karistas harva.

Väga tänapäevane on ka Locke'i käsitlus õpetajast. Ta arvab, et õpetajate abil, kes on asjatundlikud, targad ja kõlbelised inimesed, jõuab laps kiiremini soovitud teadmiste ja oskusteni, eriti keeltes ja kommetes (§88). Õpetajat, kes on heaks eeskujuks, peab laps austama; kui õpetaja pole soovitud tasemel, tuleb ta minema saata (§89). Locke ütleb, et haridusele kulutatud raha on hästi kasutatud raha (§90) ja tulemuseks peab olema (elu)tark ja hea mees (wise and good man), mitte aga inimene, kes ISE räägib et ta on tähtis ja õnnelik (great and happy). Väarikas saab vaid ise olla. See on üks tähelepanuväärsemaid väiteid kogu teoses.

Locke käsitleb ka probleemi, kust leida õigeid inimesi (proper persons) õpetaja ametisse. Ta peab vajalikuks õpetaja laia silmaringi ja teadmisi vabakunstidest ning kogu maailmast (§93). Kui õppija saab õpetajaga vabalt konsulteerida, tekib usaldus ning õpetaja saab õpetada ka lapsi ning noori halbakäitumist ja ebasoovitavaid harjumusi vältima. Ka elutarkus kujuneb eelkõige teadmiste abil, mis aitavad aru saada, miks midagi juhtub. Arvestama peab asjaoluga, et mõned vajavad õppimiseks rohkem aega, igal juhul on vaja jõuda oskusteni õigesti otsustada (judgement skills, §98) Eriliselt on vaja, et tekiks austus ja aukartus (reverence) vanemate suhtes, siis säilib see pühana ja alati kehtivana nagu looduseadusedki elu lõpuni (§99, 100). Sellest ka suguvõsade kestlikkus ja järjepidevus.

Locke käsitleb ka vajadust jälgida ja mõista lapse iseloomu ning tahtekasvatuse korraldamist. Soov kellegi üle domineerida ja "asju tahta" tekib lapsel juba varakult (§101-104). Palju tahtmine ja ahnitsemine on kurja juur, asju tuleb osata kaaslastega jagada. Vanemad hoolitsegu eelkõige selle eest, mida lapse arenguks päriselt vaja on; lapsi ja noori tuleb õpetada oma soovidega piiri pidama ning mõistma, kui oluline on olla tagasihoidlik, heatahtlik ja viisakas. Autor ütleb: "Lahke olemine teiste vastu ei kahjusta sind ennast!" (§110), kuid ebaõiglus tuleb varakult välja juurida.

Oluline on lastele õpetada loodust hoidma ja et keegi ei piinaks loomidega linde, et tapmine on jällestuväärne ja et sõjarditest ei peaks tegema ajalookangelasi (§116). Ka suhtumine teenritesse peab olema viisakas, ei tohi süvendada põlgust kellegi vastu (§117, viitega sellele, kui ka kuulud kõrgemasse ühiskonna klassi). Kunagi ei tohi tähelepanu ja vastuseta jätta lapse esitatud küsimused, vajaduse korral on vaja lisada selgitusi. Uudishimu tuleb igati toetada, sest vastasel korral kasvabki "igav inimene" (dull person), kellele maailmas toimuv korda ei lähe. (§118-119). Samuti soovib Locke ise õppida lapse spontaanselt esitatud küsimustest (§120).

Oluline on jälgida, mida lapsel vabal ajal teevad, aega ei tohi raisata, vaid korraldada neile tegevust, sh kehalist tööd (§125-129). Kui ei jää aega laisklemiseks, siis ei tee ega õpi laps halbu asju, samas on vaja toetada neid, kes soovivad vaikselt omaette raamatuid lugeda.

Locke käsitleb üsna pikalt valetamise teemat. Sageli otsivad lapsed kõikvõimalikke vabandusi, kuid kui valetamist ei saa tõestada, tuleb selgitus vastuvõetavaks tunnistada. Kui aga jäädakse uuesti "vahele", siis tuleb ka karistada vastavalt süüteo suurusele (§132) Vastavalt oma tõekspidamistele kutsub Locke üles õpetama lapsed austama ja uskuma Jumalat ning palvetama. Vooruslik inimene räägib tõtt ja on siiras. (§140).

Viimasena käsitleb Locke hariduse sisu, mille abil kujundada poja meelt ja mõistust. Loomulikult algab kõik kommetest ja heade harjumuste kujundamisest, kuid siis tuleb lugemine ja kirjutamine. Kirjutama tuleb hakata siis, kui lugemine selge (§155). Tuleb eristada pähe õppimist lugema õppimisest, kuigi mõlemad vajalikud. Kümme käsku tuleb pähe õppida, aga piiblit pole mõtet lugema õppimisel kasutada, seda on vaja hiljem lugeda - siis, kui mõistus lubab piibli sõnumist aru saada. Lastele on vaja pakkuda neile mõistetavaid lugusid, nt Taavetist ja Koljatist, Joosepist ja ta vendadest jm, mis neile jõukohased. (§157-158). Üsna täpselt on kirjeldatud, kuidas paigutada paber ja hoida kätt ja keha kirjutamiseks õiges asendis. (§160) Algul on soovitatav kirjutada tähti ja sõnu suuremas kirjas kui tavaliselt, siis on kergem aru

saada, kuidas käsi peab liikuma soovitud tähekuju kirjutamisel. (Kirjatehnika tähendust on ka mitmed tänapäevased pedagoogika uurijad mõistnud, kuid koolipraktikas on kirjutamise harjutamine muutunud pea marginaalseks; ometi vajaks see nõ „taasavastamist“.)

Locke on kirjeldanud oma loogika kohaselt õpijärjestust. Kirjutamisele järgneb joonistamine ja oluliseks peab ta kujutiste arusaadavust. Kellestki ei pea tingimata kunstnik saama, aga käeline oskus midagi kujutada on oluline (§161). Kui inglise keel selge, võib õppida mõnda võõrkeelt, tavaliselt on selleks prantsuse keel (NB! Sel ajal ju võimul Oranje William!) , selle järgnegu ladina keel, mis ühele härrasmehele vältimatult vajalik (§164) Keegi ei pea oma lastest tegema vaid õpetlasi, kuid mõistuse arendamiseks on ladina keel oluline ning poja õpetajaks tuleb võtta see, kellel hea ladina keele oskus. Edasi nimetab Locke paljusid teadusi (õppeaineid) geograafia, astronoomia, kronoloogia (ajalugu), anatoomia- kõik need vajavad head mälu Hiljem lisanduvad geomeetria (soovitavalt Eukleidese järgi) ja metafüüsika (§166). Põhialuseks on tallegi klassikalised vabad kunstid.

Õppesisu kõrval käsitleb ta ka õppimise korraldust (loe õppeprotsessi korraldust): soovib teha tõlkeid ladina keelest inglise keelde, ja teha seda võimalikult täpselt, hoida lapsed õppides heas meeleolus ning arvestada sellega, et laps ei suuda pikalt keskenduda ning unustab kiiresti. Mõtlemist tuleb arendada ning ladina keele grammatikat tasub õpetada siis, kui õpilane sellest aru saab. Täpsemalt tekstiloomest Locke ei räägi, kuid mainib, et ladina keelt tuleb mõista, kuid mitte nõuda, et õpitaks ladina keeles luuletama (§ 168-170).

Ei tasu korraldada arutelusid teemadel, mille kohta puuduvad teadmised. Ka ladina keelt tuleb õppida võimalikult lihtsal viisil (§173), kuid kui lapsel pole luulest arusaamist, ei maksa teda nendega piinata. Klassikaliste poetide loomingut sisu peaks siiski teadma ning need, kes tahavad inglise keeles luuletada, peavad antiikluuletajate töödega kindlasti tutvuma. Teose lõpu poole käsitleb Locke täpsemalt geograafia ja matemaatika lõimitud õpetamist ning gloobuse ja kaartide kasutamist. Alates §180 käsitleb ta matemaatika teemade õpijärjestust, geomeetria ning geograafia seost ajaloo (§182), mis lubab mõista ka ajaloosündmuste põhjusti.

Locke peab ajalugu erilisel huvitavaks ja kõitvaks õppeaineks Ta peab seda täiskasvanud meeste tegevusalaks (§184), millele lisaks tuleks lugeda Vergiliust ja Horatiust. Täiskasvanuna kujuneb arusaamine voorustest piibli tõdedest eetilise süsteemi, mida oma elus järgida (§185). Haritud briti härrasmees teab ka oma riigi seadusi, samuti seadusi, mida järgida teiste riikidega suheldes. Mitte ainult kohtus, vaid ka igapäevaselt peab oskama eristada tõde valest ning väljendada ennast hästi ja täpselt nii kõnes kui kirjas. Eriliselt oluline on kirjade kirjutamise oskus (§189). Loodusuurijaile peab ta vajalikuks kreeka keelt mõistmaks maailma, milles eksisteerib nii palju erinevaid süsteeme (§193). Kuna Locke oli tuttav nii Boyle kui Newtoniga, viitab ta ka nimetatud autoritele (eriti Newtoni “Principia’le”) ja rõhutab matemaatika tähendust loodusuuringutele ning arenguprotsesside mõistmiseks (§194-195).

Viimastes paragrahvides mainib Locke taas vehklemist, tantsimist, ratsutamist jt võitluskunste ning lõpetab tõdemusega, et paraku kõiki ei jõua ära õppida ja §200 võtab kokku olulisima- omandada tuleb voorused ja elutarkus. See on töö esimeseks kokkuvõtteks. Hiljem on ta lisanud veel mõned mõtted. Viimastes paragrahvides käsitleb Locke ametite õppimist. Ametit on vaja õppida ja omandada osavus (dexterity) ja vilumus midagi hästi teha (§201-202). Midagi ei tasu õppida meeletu sunni abil, kuid mingi ametioskus on rikastav. Locke nimetab puusepatööd, aednikuoskusi, põllupidamist. Talle meeldiks eriti olla kunstnik, kuid see nõuab palju harjutamist ja ta peab kehva kunsti (ill painting) maailma halvimaks asjaks (§203) Võib tegelda ka rauatöö, kullasepatöö ja vääriskivide lihvimisega, oluline on, et inimene poleks laisk ega lihtsalt oleskleks (§209).

Locke soovib omandada ka raamatupidamisoskused, mille abil olla isale abiks mõisa pidamisel. Ta peab vajalikuks hariduse täienduseks reisida ning kasutada selleks õpitud keeli ning samas tähele panna, mida kasulikku võiks õppida teistest riikidest (§212 ja 214; §213 puudub). Reisimine võib olla väga silmi avav ning õpetab samas enda eest vastutama ja toime tulema võõrastes oludes. Kujunevad ka oskused inimesi tundma õppida, ka neid mõistma ja nägema oma elukeskkonnas (§214-215). Liiga vara ei tohi noori välismaale saata, enne tuleb teada, mis kodus olemas. (§216).

Teose viimases paragrahvis ütleb autor uueks kokkuvõtteks: need on minu mõtted, mida mina arvan haridusest. On tuhandeid muid asju, mille üle tuleb otsustada haridust pakkudes. Põhiline on arvestada õppija huvide ja võimekusega, võimaluste mitmekesisus õppimise korraldamiseks on tohutult suur. Kõige parem on osata täiskasvanuna mõelda oma peaga.

Küllap on eeltoodud seisukohtadest kasu ka praegu hariduse sisu valides ja koolikorraldust kujundades. Õpetaja puutub praegugi oma igapäevases koolitöös kokku enamike käsitletud teemadega, kuigi uutes keskkondades. Lapsevanemad, õpetajad ja koolijuhid vajavad oskusi otsustamiseks, mis on õppijaile parim. Kogu elanikkonna harimiseks on endiselt vaja eesmärgiks seada iseseisvalt mõtleva ja haritud inimese kasvatamine/õpetamine. Nii püüavadki riigid ka 21.sajandil oma haridust selles suunas korraldada. Pole juhuslik seegi, et üks Eesti haridusstrateegiatest on pealkirjaga "Tark ja tegus rahvas". Kui selle juurde kuulub ka kõlbelisus, siis on kindlasti meie riik, keel ja kultuur jätkusuutlikud ka tulevikus. Disce, sed a doctis, indoctos ipse doceto!

John Locke teos on loetav aadressil: bartleby.com/37/1/22.html.